

FTAXP 06.77.59

ӨОЖ 331.52.

JEL E24 J01

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-315-328>

САРУАРОВА М.Б.,*¹

докторант.

*e-mail: 24250404@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-3412-954X

МАКСИМОВ Д.А.,²

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор.

e-mail: DA@rea.ru

ORCID ID: 0000-0001-8316-8359

КИРИЧОК О.В.,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: o.kirichok@cu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1059-4917

МУТАЛИЕВА А.А.,⁴

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: Alua012@mail.ru

ORCID:0000-0002-4268-9382

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Г.В. Плеханов атындағы Ресей

экономикалық университеті,

Мәскеу қ., Ресей

³Caspian University,

Алматы қ., Қазақстан

⁴Аймақтық инновациялық университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУДЫҢ ЖАҒАНДЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫН ТАЛДАУ

Андатпа

Қазіргі экономика жағдайында еңбек нарығы қоғамның тұрақты дамуы мен әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Күрделі әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде еңбек нарығы жұмыс берушілер мен жұмысшылардың өзара әрекеттесуін көрсетеді, жалдау шарттарын, жалақы деңгейін анықтайды және сайып келгенде халықтың өмір сүру сапасына әсер етеді. Зерттеу тәсілдері жұмыс күші саласында болып жатқан процестерді анықтайтын факторларды зерттеуге және осы саланың трансформация ерекшеліктерін талдауға бағытталған. Мақалада цифрлық экономикаға көшу жағдайында жұмыс күші саласының трансформациясының негізгі элементтерін анықтау бойынша шетелдік және отандық авторлардың көзқарастары ұсынылған; екіншіден, Қазақстан Республикасының экономикасын цифрландыру жолындағы жұмыс күші саласының ерекшеліктері көрсетілген; үшіншіден, жұмыс күші мен еңбек нарығының факторларын жинақтау және жүйелеу қарастырылған. Өзектілігі қазіргі уақытта шаруашылық жүргізу жағдайында еңбек нарығы жүйесінің маңызды өзгерістерге ұшырауына байланысты, бұл өзгерістер қазіргі ҚР экономикасы үшін объективті маңызы бар бірікпелі факторларға негізделген. Осы орайда, жүйенің детерминанттары тек экономиканы цифрландырумен шектелмей, көптеген басқа да жүйелі факторларға тәуелді. Бұл ғылыми пікірталастың және осы мәселені қарастырудың маңыздылығын анықтайды.

Тірек сөздер: цифрлық экономика, жұмыспен қамту, жұмыспен қамтудың дәстүрлі түрлері, бейресми жұмыспен қамту, икемді жұмыспен қамту түрлері, өзін-өзі жұмыспен қамту, фрилансинг, экономиканың бейресми секторы.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының қазіргі даму кезеңі оның негізінде өндіргіш күштермен экономикалық қатынастардың трансформациясын анықтайтын факторлардың негізделгендігімен сипатталады. Жұмыспен қамту саласы әлеуметтік-жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін адамның іс-әрекеті ретінде де, қоғамның негізгі өндірістік күші ретінде де анықталатын категория болғандықтан, бұл процесте жетекші рөл беріледі.

Зерттеудің мақсаты – жұмыспен қамту саласын трансформациялаудың негізгі элементтерін талдау, оның даму тенденциялары мен ерекшеліктерін анықтау. Зерттеу нысаны – жұмыспен қамту саласы, атап айтқанда оның қазіргі экономикалық және әлеуметтік жағдайдағы өзгеруі. Зерттеу пәні жұмыспен қамту құрылымындағы өзгерістерді, еңбек қызметінің жаңа нысанын, технологиялар мен автоматтандырудың рөлін, жаһанданудың әсерін, сондай-ақ еңбек нарығын реттеуге бағытталған мемлекеттік және корпоративтік бастамаларды қоса алғанда, жұмыспен қамту саласын трансформациялаудың негізгі элементтері болып табылады.

Зерттеу нәтижелері еңбек және жұмыспен қамту, бизнес-қоғамдастық саласындағы мемлекеттік саясаттың тиімді стратегияларын әзірлеу, еңбек қатынастарындағы өзгерістерге бейімделу және еңбек қызметінің жаңа модельдерін (қашықтан жұмыс, икемді кестелер және т.б.) пайдалану үшін пайдалы болуы мүмкін.

Зерттеу гипотезасы. Бүгінгі таңда цифрлық экономиканың бастапқы даму кезеңінде жұмыспен қамту мен еңбек нарығында елеулі өзгерістер орын алуда. Жаңа цифрлық технологиялар жұмыспен қамту құрылымын өзгертуге, оның жаңа формалары мен түрлерін қалыптастыруға ықпал етуде, платформалық жұмыспен қамту дамуы еңбек ұйымдастырудың жаңа модельдерінің пайда болуына түрткі болды.

Жұмыспен қамту саласын трансформациялаудың негізгі элементтерін талдау және оның даму тенденцияларын анықтау үшін әдеби дерек көздерімен қосымша деректерді талдауды қолдануға, сондай-ақ әртүрлі елдердегі, аймақтардағы немесе салалардағы жұмыспен қамтуды трансформациялаудың әртүрлі модельдері мен тенденцияларын салыстыруға болады.

Сонымен қатар, цифрландыру – жұмыспен қамту саласындағы өзгерістердің жалғыз себебі емес: оның трансформациясының траекториясы қазіргі жұмыспен қамту нысандары мен түрлерінің пайда болуына, сондай-ақ еңбек жағдайларына әсер еткен басқа факторларға байланысты.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің негізгі әдістері зерттелетін мәселеге кешенді және жан-жақты көзқарасты қамтиды. Ғылыми әдебиеттерді талдау отандық және шетелдік ғылыми басылымдарды, монографияларды, диссертациялар мен ғылыми мақалаларды, сондай-ақ зерттеу тақырыбы бойынша нормативтік-құқықтық құжаттама мен әдістемелік материалдарды терең зерттеу арқылы жүргізілді.

Талдау және синтез әдістері жүйе элементтері арасындағы байланыстарды құрылымдық және функционалдық зерттеу, әлеуметтік-экономикалық процестердің себеп-салдарлық байланыстарын анықтау үшін қолданылды. Аймақтық экономиканы жүйелі талдау зерттелетін құбылыстардың тұтас көрінісін қалыптастыру үшін алынған деректерді синтездеуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің статистикалық әдістері сандық деректерді жинау мен өңдеуді, корреляциялық-регрессиялық және факторлық талдау жүргізуді, динамикалық қатарлар құру мен орташа шамаларды есептеуді қамтыды. Кластерлік талдау аймақтық экономиканың құрылымдық ерекшеліктері мен даму заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік берді, ал көрсеткіштер динамикасын талдау зерттелетін процестердің даму тенденцияларын түсінуді қамтамасыз етті.

Жалпылау және модельдеу әдістері зерттелетін процестердің теориялық және экономикалық-математикалық модельдерін құру арқылы жүзеге асырылды. Әлеуметтік-экономикалық құбылыстардың дамуын имитациялық модельдеу және болжау аймақтың даму перспективалары туралы ғылыми негізделген қорытындылар жасауға мүмкіндік берді. Эмпирикалық деректерді жалпылау зерттеудің теориялық ережелерін тұжырымдауға ықпал етті.

Мақалада, сонымен қатар зерттелетін объектілер мен құбылыстарды жіктеуді, аймақтық экономикалық процестердің типологиясын және статистикалық деректерді топтастыруды қамтитын жүйелеу және топтастыру әдістері қолданылды. Алынған нәтижелерді жүйелеу, олардың құрылымдалған көрінісі мен ғылыми негіздемесін қамтамасыз етті.

Нәтижелер мен талқылау

Отандық және шетелдік ғылыми қоғамдастық жұмыспен қамту саласының өзгеруіне әсер ететін факторларды анықтауға және түсіндіруге бірқатар тәсілдерді қалыптастырды. Шетелдік зерттеушілер бірінші кезекте экономикадағы құрылымдық өзгерістер мен өндірістің сервистік экономикаға көшуін бөліп көрсетеді. Мысалы, ағылшын әлеуметтанушысы және постиндустриалды қоғам теориясының негізін салушы Д. Белл жұмыспен қамтылғандардың кәсіптік құрылымының өзгеруіне жағдай экономикадағы құрылымдық өзгерістерге байланысты қалыптасады, бұл өндірістік персоналдың азаюына және өндірістік емес сектордың өсуіне ықпал етеді деп санайды [1]. Бұл пайымдауларда маңызды орынды жаһандық тұтыну феномені алады, ол тиісті қызметтерді алудың орнына қызмет көрсету секторындағы жұмыс орындарын қысқартуға жағдай жасайды. Бұл ұстанымды Д. Гершуни де қолдайды, ол өз теориясында өзін-өзі қызмет көрсету экономикасының дамуы қызмет көрсету қажеттілігін айтарлықтай төмендетіп, өндірістік емес секторда жұмыс істейтін халықтың санының артуына және жұмыссыздықтың өсуіне әкелетінін айтады [2].

Біз Г. Эспин-Андерсеннің еңбектерінен сәл өзгеше көзқарасты табамыз, ол постиндустриалды экономикадағы жұмыспен қамтудың икемді нысандарының дамуын және стандарттардың айтарлықтай төмендеуін, сондай-ақ таза әйелдер мен ерлер кәсіптерінің санының азаюынан көрінетін жұмыспен қамту түрлерінің жақындасуын көрсетеді [3, 227–238 б.]. Бұл, басқалармен қатар, жұмыспен қамту саласына нақты қауіп төндірмейді, өйткені сұраныс оның нысандарының икемділігімен және орындалатын жұмыстардың сипатының өзгеруімен реттелетін болады.

Жұмыспен қамту саласын трансформациялаудың детерминанттарының қатарына технологияларды дамыту мен инновацияларды енгізу де кіреді. Мысалы, жұмыс орындары мен біліктілікке деген сұраныс пен ұсыныстың өзгеруіне ықпал ететін факторлар ретінде С. Махрум, Б. Дачс және М. Вебер технологиялық өзгерістерді, жұмыс күші санының тұрақсыздығын, халықаралық аутсорсингті, жұмыс күшінің қартайуын және еңбек дағдыларының дамуына өзгерістерді қарастырады [4].

Ф. Агийон мен Сейдл да Фонсека пікірінше, технологиялар мен инновациялар жұмыс күші жағдайларын түбегейлі өзгертеді және «құзыреттерге деген сұранысты және ұсынысты, сондай-ақ олардың арасындағы теңгерімді» арттырады [5]. Сейдл да Фонсека олардың әсерінің екі жақтылығына да назар аударады: қызмет түрлерінің трансформациясы жұмыс орындарының жаппай қысқаруына және мансаптық траекториялардың өзгеруіне әкелсе, жаңа мамандықтар мен даму мүмкіндіктерінің пайда болуына да себеп болады. Мұндай екі жақтылықты П. Агийон мен П. Ховитт өз жұмыстарында атап көрсетеді, олар технологиялық өзгерістердің деструктивті табиғатын баса айтады, себебі бұл өзгерістер бір жағынан еңбек ресурстарын қысқартуға және қайта бөлінуге ықпал етсе, екінші жағынан, экономиканың жаңа секторларының өнімділігінің өсуіне және олардағы жұмыспен қамтудың ұлғаюына ықпал етеді [6].

Ғылымды қажет ететін технологиялардың дамуымен М. Кастельс, М. Дж. Пиоре, Ч.Ф. Сабель, Е. Бриньольфссон және А. МаКафи, желілік ұйымдар құрылады [7–9], жоғары білікті жұмысшыларға сұраныс артады [8]; әр түрлі салалар мен кәсіптердегі еңбек сипаты өзгереді [9], еңбек сапасының жаңа стандарттары және әлеуметтік-еңбек және өндірістік қатынастардың басқа сипаты дамиды.

Дегенмен, Дүниежүзілік банктің есептеріндегі сарапшылардың пікірінше, ең жаңа технологияларды енгізу, ең алдымен, еңбек нарығының поляризациясымен байланысты елеулі тәуекелдерді де қамтиды, өйткені компьютерлендіру негізінен біліктілігі төмен және жалақысы төмен кәсіптермен шектеледі. Технология дамыған сайын біліктілігі төмен қызметкерлер компьютерлендіруге келмейтін, яғни шығармашылық және әлеуметтік интеллектті қажет

ететін міндеттерге ауысады. Алайда, олар жеңіліп қалмас үшін, бірақ жарыста жеңіске жету үшін, олар осы шығармашылық және әлеуметтік дағдыларды игеруі керек [10], яғни еңбек нарығында оқудан өтіп, технологиялық тәуекелдің теріс әсерін азайтуға және жұмыс іздеу тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін тиімді қайта даярлаудан өтуі керек [11–12].

Шетелдік жарияланымдарды егжей-тегжейлі талдауға тереңдемей-ақ, өткен ғасырдың соңындағы футурологиялық болжамдардың бүгінде нақты сипат алғанын атап өтеміз. Сонымен қатар, цифрлық экономика деп аталатын технологиялық трансформация экономиканың дамуына айтарлықтай ықпал етіп, оның енгізіле бастаған елдерінде экономиканың дамуына әсер етеді және әлемдік қауымдастықтың дамуында үлкен рөл атқарады. Ақпараттық технологиялардың ерекшеліктеріне байланысты цифрландырудың әсері мен тәуекелдерін ғылыми түсіндіру тек соңғы уақытта басталды. Сонымен бірге, шетелдік ғылыми қауымдастық цифрландырудың әсерінен жұмыспен қамту саласында түбегейлі өзгерістер болатындығын түсінуде, олар көптеген белгісіздіктерді алып келеді, бірақ болжау қиын.

Цифрлық экономиканың жұмыспен қамтуға әсері мәселелеріне арналған Алшанов Р.А., Ералина Э.М., Жанкубаев Б.А., Молчановская А.С., Шумеков Д.Н. және басқа да танымал қазақстандық ғалымдардың көптеген жұмыстары бар. Олардың басым көпшілігі негізгі жүйелік өзгерістерге жатқызатын факторлардың қатарына цифрландыруды жатқызады, ол «Жаһанды және ұлттық еңбек нарықтарының динамикасы мен құрылымын қалыптастырушы негізгі фактор болып қала береді» және «еңбек қызметі, жұмыспен қамту және еңбек ұйымының формаларында ірі өзгерістерге әкеледі».

Ғалымдардың пікірінше, цифрландыру біздің заманымыздың үрдісі ғана емес, сонымен қатар өркениеттік дамудың заманауи жағдайында «технологиялық және кеңістіктік дамудың өршіл міндеттерін» жүзеге асырудың жолы.

Отандық ғалымдар еңбек нарығындағы жұмыспен қамтудың өзгеруіне ықпал ететін негізгі факторлардың бірі ретінде экономикадағы құрылымдық өзгерістерді атайды, олар бір жағынан әлемдік тенденцияларға сәйкес дамиды, ал екінші жағынан цифрлық экономиканың өнімі болып табылады.

Бұл ретте ғылыми қоғамдастық өкілдерінде құрылымдық өзгерістердің салдарына түбегейлі қарама-қарсы көзқарастар қатары қалыптасты. Біріншісіне сәйкес, экономикадағы құрылымдық өзгерістер «қызмет көрсету салаларының үлесін кеңейтуге» әкеледі және «қызмет көрсету секторындағы жұмыспен қамтудың тұрақты өсу тенденциясын» қалыптастырады [13]. Бұл халықтың экономикалық белсенді бөлігінің едәуір бөлігі қызмет көрсетумен айналысатындығына байланысты еңбек нарығының сервистік нарыққа заңды түрде өзгеруіне әкеледі [14]. Цифрлық технологиялар мен роботтандыру тараған сайын басқарушы персоналдың, ақыл-ой еңбегі мен шығармашылық қызмет, денсаулық сақтау саласы қызметкерлерінің саны артады [15].

Толығырақ талдауға түспей, қорытындылайық: құрылымдық өзгерістер жаңа техникалық және технологиялық жетістіктердің арқасында жұмыспен қамту саласының прогрессивті дамуын алдын ала анықтайды, бұл қызмет көрсету секторында инвестициялық сұраныстың белсенденуіне және еңбек ұсынысының артуына әкеледі, жұмыс орындарына деген жаппай сұраныстың пайда болуына жағдай туғызып, елдің әлеуметтік-экономикалық даму динамикасын айқындайды.

Екінші, қарама-қарсы көзқарасқа сәйкес, экономикадағы құрылымдық өзгерістер құрылымдық жұмыссыздықтың өсуіне серпін береді, еңбек нарығындағы теңгерімсіздікті күшейтеді, тұрақты жұмыспен қамту деңгейін төмендетеді және уақытша өсуді арттырады, бұл «жұмыссыздардың тұтас класының пайда болуына, әлеуметтік шиеленіске және қызметкерлерді цифрлық экономиканың талаптарына толық қайта даярлау қажеттілігіне» әкеледі [2]. «Ішінара, бір реттік, стандартты емес, қашықтықтан жұмыспен қамтудың таралу ауқымы» еңбекті прекаризациялау үшін жағдай жасай отырып ұлғаятын болады.

Болжанатын трансформациялардың айтарлықтай белгісіздігі туралы Ералина Э.М. «талқылаудың нысанасы тек шын мәнінде емес, сондай-ақ кейбір күтілетін жағдай болатынын көрсетеді, ол туралы ешкімнің де сенімділігі жоқ – ол орын алады ма, жоқ па» деп атап өтеді [4].

Шетелдік және отандық сарапшылар Қазақстан Республикасында Жұмыспен қамтудың құрылымдық өзгерістері Батыс елдеріне қарағанда баяу өтеді деп есептейді, осыған байланысты цифрлық технологияларды енгізу қарқыны «жұмыс орындары мен жұмыспен қамтылған халық санының өсуіне» алып келеді.

Сондай-ақ, экономистер жұмыспен қамтуды қайта құрылымдау процесін бәсеңдететін және «еңбек саласындағы бәсекелестік қатынастардың дамыған жүйесін қалыптастыруды және еңбек әлеуетінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруды» тежейтін «шаруашылық жүргізуші субъектілерге нарықтық өзгерістерге бейімделу үшін қажет жұмыс күшін ұстап қалу» сияқты ерекше құбылыстың дамуына ықпал ететін «жағымсыз күйзелістерді» ілесіп құрылымдық өзгерістерді бөліп көрсетеді.

Авторлардың логикасын сүйене отырып, батыс цифрлық даму парадигмасы біздің мемлекетімізге цифрлық дамудың шарттарын, жылдамдығын және бағыттарын анықтамайды. Бұл міндет басқарушылық шешімдер саласына кіреді және болашақта да Қазақстан қоғамын сапалы жаңғырту мақсатында қабылданатын шешімдер аясында қаралатын болады. Бұдан басқа, көптеген зерттеушілер мен зерттеу топтары болжаған теріс салдарларды ескере отырып, мемлекет деңгейінде оларды тұрақтандыру үшін алдын алу шаралары әзірленетін болады.

Осылайша, цифрлық экономика қалыптастыратын құрылымдық өзгерістер еңбек нарығы мен жұмыспен қамту саласының дамудың жаңа бағытын алуына ықпал етеді, бұл әлеуметтік құрылымға түбегейлі әсер етіп, түбегейлі өзгерістерге әкелуі керек.

Цифрлық экономика мен еңбек нарығындағы жұмыспен қамту саласындағы өзгерістерді анықтайтын маңызды факторлардың ажырамас бөлігі болып технологиялар мен инновациялар табылады, олар жаңа типтегі экономиканы – сұраныс экономикасын қалыптастырады, бұл еңбек нарығы субъектілері (жұмысшылар мен жұмыс берушілер) арасындағы қатынастардың сипатын түбегейлі өзгертеді. Бұл жұмыспен қамтуды қалыптастырудағы сапалы жаңа серпіліс, ол қашықтықтан жұмыс істеу, жаңа жұмыспен қамту нысандарының кеңінен дамуына, соның ішінде «нүктелік тапсырмалар мен жергілікті жобаларға», жұмыс әдістерін жаңа ұйымдастырушылық тәсілдерді қалыптастыруға бағыттайтын трансформацияға ықпал етеді [12]. Осылайша, цифрлық экономика, жаңа қоғамдық-экономикалық модельді тудыратын технологиялық серпіліс болып, жұмыспен қамтудағы жаңа принциптерді, еңбек қызметінің стандарттарын және жұмыс беруші мен жалданып жұмыс істейтін адам арасындағы қатынастардың жаңа нормаларын дамытады және белгілейді.

Сонымен қатар, отандық зерттеушілер экономиканы цифрландыруды Еңбек және жұмыспен қамту нарығын трансформациялаудың негізгі және негізгі факторы ретінде әрдайым қарастыра бермейді (1-сурет).

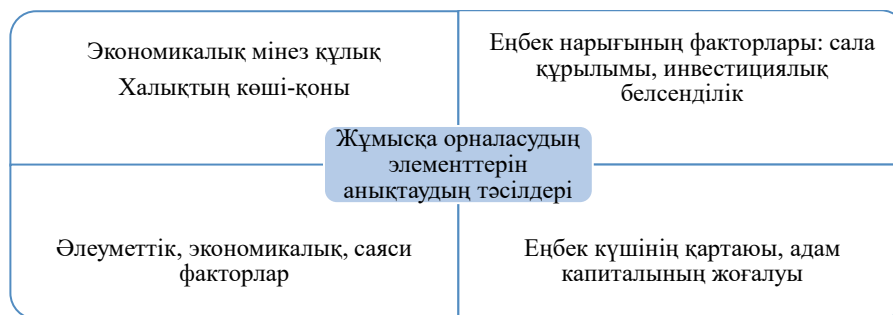
Мысалы, бірқатар авторлар осындай детерминанттардың қатарына кіреді:

- ♦ аймақ экономикасының салалық құрылымы, халықтың жоғары зияткерлік әлеуеті, инновациялық экономиканы дамыту, ақпараттандыру, жаһандану, корпоративтік кадр саясаты және т.б.;

- ♦ «аймақтық еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың» ерекшеліктері [2];

- ♦ «аймақтық құрылымдағы жалақыны» бөлу [12].

Дегенмен, ел экономикасының қазіргі кезеңде дамуын трансформациялауға ықпал ететін детерминанттарды анықтау тұрғысында әртүрлі көзқарастар болғанымен, авторлар жұмыспен қамту саласындағы трансформация «еңбек нарығының жағдайы мен дамуына әсер ететін көптеген факторлардың әрекетінің нәтижесі» деп келіседі (1-сурет) [13]. Мәселеге қатысты әртүрлі көзқарастар бұл цифрлық трансформация экономикасы бар қазіргі процестерді бұрынғы қалпында қалдырмайтынын түсінуге көмектеседі, ал жұмыспен қамту саласындағы трансформация алдыңғы кезеңдердегі өзгерістерге қарағанда әлдеқайда радикалды болады. Өйткені, цифрландыру «еңбек функциясының мәнін» және адамның өндірістік қатынастар жүйесіндегі орнын қайта ойластыру қажеттілігін тудырады. Бұл жұмыспен қамтудың трансформациясы қажетті, бірақ алдын ала болжауға болмайтын құбылыс екенін қорытындылауға мүмкіндік береді.

Сурет 1 – Жұмысқа орналасудың трансформациясына ықпал ететін детерминанттарды айқындауға қатысты тәсілдер

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Цифрландыруға 1-суретте көріп отырғаныңыздай, облыстың барлық кәсіпорындары мен мекемелері тартылды. Мемлекеттік сектор, билік және басқару органдары, барлығы облыс экономикасының цифрлық трансформациясын стратегиялық жоспарлауға, экономиканы дамыту, ұлттық өнеркәсіпті өсіру және нығайту жоспарларын құруға қатысады; халық пен бизнеске жан-жақты қолдау көрсетеді. Бизнес қаржылық және кадрлық мүмкіндіктерге, тұтынушылық сұранысқа, жаһандық және аймақтық перспективаларға назар аудара отырып, цифрлық кеңістікті одан әрі дамытудың корпоративтік жоспарларын жасайды. Облыстың цифрлық трансформациясы оның экономикалық дамуының маңызды аспектісі болып табылады. Ол өңірдің одан әрі дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін экономиканың жаңа, инновациялық секторын қалыптастыруға мүмкіндік туғызады.

Аймақтың экономикасын цифрландыру – аймақтың ұйымдарын технологиялық процестерді жетілдіруге және өндірістерді автоматтандыруға бағыттауға итермелейтін маңызды және басым міндеттердің бірі. Бұл факт ұзақ мерзімді кезеңде инженерлік-техникалық кадрларға, IT-мамандарға сұраныстың артуын қалыптастырады. 2022–2028 жж. арналған инженерлік-техникалық кадрлар мен IT-мамандарға деген сұраныс болжамы көрсетілген.

Кадрлық қажеттіліктер мониторингінә сәйкес, 2028 жылға дейінгі болжамды кезеңде облыс аумағында орналасқан өңдеу өндірістерінде, құрылыс, көлік және сақтау ұйымдарында инженерлік-техникалық кадрларда айтарлықтай сұраныс байқалатын болады. Ұзақ мерзімді перспективада мұндай кадрларға сұраныстың артуы ауыл және орман шаруашылықтарында, аң аулау, балық аулау және балық шаруашылығында, электр энергиясымен, газбен және бумен қамтамасыз ету кәсіпорындарында, сондай-ақ көтерме және бөлшек сауда, автокөлік құралдары мен мотоциклдерді жөндеу саласында күтіледі.

Білім саласындағы цифрлық экономика қалыптастыратын құзыреттерге қалыптасқан сұранысқа қарамастан, облыс салалары бойынша негізгі кәсіптер мен мамандықтар бөлінісінде қызметтің кейбір түрлерінде ұзақ мерзімді сұраныс та, оның басқаларында біртіндеп төмендеуі де, сұраныстың теріс мәндері де болжанады. Бұл, ең алдымен, облысты дамытудың стратегиялық векторына бағдарланған жұмыспен қамтудың жаңа моделі қалыптасатын еңбек нарығының басқа құрылымының қалыптасуына байланысты.

Аймақтың жұмыспен қамту және еңбек нарығының трансформациясының детерминанттары жаһандану төңірегінде шоғырланған. Жаһандық деңгейде экономикадағы, саясаттағы, өндірістік-шаруашылық байланыстардағы және өндіріс жүйесіндегі ең маңызды өзгерістердің шарттары қалыптасуда. Жаһанданудың көмегімен жеке тұлғаны дамыту мүмкіндіктері кеңейеді, өмір салты өзгереді, кәсіби еңбекті жүзеге асырудың және жұмыспен қамтудың ең тиімді модельдерін дамытудың жаңа, ерекше мүмкіндіктері ашылады.

Мемлекеттік деңгейде анықталатын цифрландыру экономикасының ғаламдық тенденциялары, сондай-ақ цифрлық көшбасшылыққа бағытталған саясат аймақтық еңбек нарығының жаңа түрін қалыптастырудың ерекшеліктерін алдын ала анықтайды, оған жұмыспен қамту шарттарының трансформациясы, жаңа еңбек нысандары мен түрлерінің дамуы, әлеуметтік-еңбек қатынастарының басқа жүйесінің қалыптасуы кіреді.

Салалық және өңірлік деңгейлерде өңірдің еңбек нарығының өңірдің өзі де, ел экономикасының жұмыс істеуіне конфигурациясы мен әсерін айқындайтын байланыстар мен қатынастар жүйесі қалыптасады.

Шаруашылық субъектісі деңгейінде өндірістік-шаруашылық кешенінің өзгеруі жаңа еңбек ресурстары когортасының пайда болуына және олардың саны мен сапасы бойынша басқа қажеттіліктердің туындауына әкеледі.

Өйткені, аймақтың тұрақтылығының негізгі шарты жаңа адамзаттық «құрылымның» қалыптасуы мен дамуы болып табылады. Әрине, бұл тұжырым жаңалық емес, бірақ ол басқа, маңызды заңдылықты көрсетеді – тарихи қалыптасқан дәстүрлі қоғамның ауысуы және, соның нәтижесінде, еңбек қызметі барысында адамдар арасындағы өндірістік қатынастар мен экономикалық байланыстардың сипатын өзгерткен қазіргі өркениеттік парадигманың қалыптасуы.

Жоғарыда жүргізілген зерттеу қазіргі заманғы еңбек нарығының даму тенденцияларына арналған теориялық-методологиялық көзқарастарға негізделген, қазіргі әлемдік еңбек нарығында айтарлықтай өзгерістер мен терең трансформациялар байқалып отырғанын көрсетеді. Еңбек нарығының жаһандану процесі күннен-күнге айқын бола түсуде. Технологиялардың дамуы компанияларды ғаламдық сипатқа ие етеді, ал қашықтықтан жұмыс істеу немесе басқа елдерге көшу мүмкіндігі кеңінен таралып, өз кезегінде халықаралық аренада бәсекелестікті арттырып, жұмысқа орналасу шарттарын өзгертуде. Пандемия және оған байланысты цифрландырудың жеделдетілуі әлемдік еңбек нарығының даму тенденцияларына айтарлықтай әсер етті. Пандемия нәтижесінде жұмыспен қамтудың айтарлықтай қысқаруы және жұмыссыздық деңгейінің артуы байқалуда, әсіресе құрылыс, бөлшек сауда, қоғамдық тамақтандыру, өнер және мәдениет салаларында. Сонымен бірге, жоғары білікті қызметтер саласында, оның ішінде ақпараттық технологиялар, байланыс, қаржы, сақтандыру және логистикада оң динамика байқалады. Қазіргі кезеңді сондай-ақ фриланс, коллаборация, платформа жұмыс орындары және шақыру бойынша жұмыс сияқты стандартты емес еңбек нысандарының дамуы сипаттайды [13].

Жұмысқа орналастыруды талдау үшін тікелей метрика (мысалы, жұмысқа орналасу деңгейі, жұмыспен қамтылғандар саны, жұмыс күшіне қатысу, жұмыспен қамту деңгейі, жұмыссыздық деңгейі, жаңа жұмыс орындарының саны және т.б.), сондай-ақ жанама (орташа айлық жалақы, білім деңгейі, кірістілік, кедейлік деңгейі және т.б.) қолданылатынын атап өткен жөн. Бұл көрсеткіштерді еңбек нарығының жағдайын тереңірек талдау үшін бірге қолдануға болады. Қазақстанның еңбек нарығындағы үрдістерді анықтау үшін жұмысқа орналастыру көрсеткіштерінің екі санаты да қолданылды.

Бұл зерттеу қамтитын кезең 1991 жылдан 2022 жылға дейінгі уақытты құрайды. Зерттеудің шектеуші факторы ретінде еңбекке орналасу туралы ақпараттың жас және аймақтық бөлінісінде болмауы, сондай-ақ белгілі бір уақыт аралығында статистикалық деректердің тапшылығы аталады.

Зерттеу нәтижесінде Қазақстанның еңбек нарығында қызмет көрсету саласында, оның ішінде көтерме және бөлшек сауда, көлік және қоймалау, сондай-ақ жылжымайтын мүлікпен операциялар салаларында жұмыспен қамтылғандардың санының өскені анықталды, бұл көрсеткіш жалпы еңбекке қабілетті халықтың шамамен 25%-ын құрайды [12]. Бұл жаһандық деңгейде үшінші секторда жұмыспен қамтылудың артуына деген тенденцияның Қазақстанда да байқалатынын көрсетеді. Дегенмен, қазіргі уақытта бар зерттеулер Қазақстанның еңбек нарығының дамуын не белгілі бір өңірде, не қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтарға назар аудара отырып, не болмаса пандемиядан кейінгі өзгерістерді ескермей талдаған. Қазақстанның еңбек нарығындағы жұмыспен қамту мен жалақының тенденцияларын біліктілік деңгейіне қарай анықтауға арналған 1991–2022 жж. аралығындағы зерттеу алғаш рет жүргізіліп отыр. Қазақстан халқының еңбекке орналасуы 1991–2020 жж. аралығында оң динамиканы көрсетуде.

Осы уақыт ішінде жұмысқа орналастырылған азаматтар санының артуы байқалады, алайда еңбек делдалдығына өтініштер саны мен жұмыссыздық деңгейі айтарлықтай ауытқуларға ұшырады. Атап айтқанда, 1991 жылдан 2000 жылға дейін жұмыспен қамту органдарына жұмысқа орналасуға көмек сұрап жүгіну өсудің немесе төмендеудің айқын тенденциясын көрсетпеді, бірақ 2001 жылдан 2010 жылға дейін тұрақты төмендеу байқалды, содан кейін

өсу басталды, ол 2020 ж. ең жоғары деңгейге жетті. Жұмыспен қамтылған азаматтар санының динамикасы әр түрлі болды, бірақ жалпы өсу тенденциясы айқын болды. 2000 жылға дейін бұл сан салыстырмалы түрде тұрақты болып қалды, ал 2001 жылдан бастап айтарлықтай өсу басталды, ол 2016 ж. шарықтау шегіне жетті, содан кейін төмендеді. 1994 жылдан 2020 жылға дейін жұмыспен қамту органдарында тіркелген жұмыссыздар саны да ауытқуларды көрсетті, бірақ жалпы төмендеу үрдісі байқалды. 1994 жылдан 1996 жылға дейін жұмыссыздар санының едәуір өсуі байқалды, содан кейін тұрақты құлдырау басталып, 2014 ж. ең төменгі деңгейге жетті, содан кейін бұл көрсеткіш салыстырмалы түрде жоғары деңгейде қалып, қайта өсті.

Сурет 2 – Жұмыспен қамту органдарында жұмысқа орналасу көрсеткіштері, мың адам, 1991–2020 жж.

Ескертпе: Авторлармен [13] дереккөз негізінде құрастырылған.

1991 жылдан 1995 жылға дейін жұмыспен қамтылу деңгейі 17,9%-дан 48,5%-ға дейін өзгеріп, негізінен төмен деңгейде қалды. 1996 жылдан 2000 жылға дейін бұл көрсеткіштің аздап өскені байқалды, бірақ 30%-дан аспады. 2001 жылдан бастап жұмыспен қамтылу деңгейі тұрақтала бастады және кезең-кезеңімен артып, 70–80% аралығына жетті. Дегенмен, 2011 жылдан кейін ол қайтадан төмендей бастады, 57,5%–77,5% аралығында айтарлықтай ауытқулар көрсетіп отырды. 2020 ж. жұмыспен қамтылу деңгейі 68,8% құрады. Бұл деректер халықты жұмыспен қамту механизмдерін жақсарту қажеттілігін көрсетеді. Қарастырылып отырған кезеңде жұмыспен қамтылғандар санының біртіндеп өскені байқалды, бірақ кейбір ауытқулармен 2010 жылдан бастап бұл көрсеткіш тұрақты түрде өсе бастады, 2022 ж. ең жоғары деңгейге жетіп, 8971,5 мың адамды құрады. Жұмыспен қамтылудың артуы ел экономикасының дамуын және жаңа жұмыс орындарының ашылуын көрсетеді, бұл мемлекеттік жұмыспен қамту бағдарламалары мен шағын бизнесті дамыту арқасында мүмкін болды. Сонымен қатар, зерттелген кезеңде орташа айлық номиналды жалақы тұрақты болып қалды.

Жоғары білікті мамандар саны 2011 жылдан бері тұрақты өсім көрсетіп, 2022 ж. 2130,2 мың адамға жетті. Осы кезең ішінде мемлекеттік органдар мен ұйымдарда басшылар санының артуы байқалады, бұл біліктілігі жоқ қызметкерлер, сондай-ақ ауыл, орман, аңшылық шаруашылығы, балық шаруашылығы және балық шаруашылығы сияқты салалардағы білікті мамандар арасында жұмыспен қамтудың төмендеуі аясында орын алуда. Бұл өзгерістер елдің экономикалық дамуына, жоғары біліктілікті талап ететін жаңа технологияларды енгізуге, сондай-ақ біліктілігі

жоқ еңбекті автоматтандыруға және урбанизация процестерін жеделдетуге байланысты болуы мүмкін [13]. Сондай-ақ, жұмыспен қамту құрылымында өзгерістер орын алуда: жоғары білікті мамандар үлесінің өсуі және біліктілігі төмен жұмыскерлер үлесінің төмендеуі байқалады. Бұл экономиканың технологиялық өзгеруін және жұмысшылардың біліктілік деңгейіне қойылатын талаптардың артуын көрсетеді.

Осылайша, жүргізілген талдау нәтижелері Қазақстан азаматтарының жұмыспен қамтылуында оң динамика байқалатынын көрсетеді. Жұмыспен қамтылу деңгейі 17,9%-дан 80%-ға дейін ауытқып отырды. Қазақстанның еңбек нарығында бірнеше негізгі тенденцияларды атап өтуге болады: экономикадағы үшінші секторда жұмыспен қамтылудың артуы, жоғары білікті қызметтер саласында жұмыс істейтіндер санының өсуі, жалпы жұмыспен қамтылғандар арасындағы жоғары білікті және жоғары білімді мамандардың үлесінің артуы, әйелдер арасындағы жұмыспен қамтылудың өсуі, күнделікті физикалық еңбек пен қайталанатын тапсырмалармен байланысты мамандықтардағы жұмыспен қамтылудың төмендеуі, сондай-ақ білікті жұмысшылардың жалақысының жылдам өсуі, гендерлік сегрегация мен еңбекақыдағы теңсіздік.

Автоматтандыру мен цифрландыруға қатысты қазіргі жағдайда цифрландыру еңбек нарығын қалыптастыруда, трансформациялауда және басқаруда маңызды рөл атқарады. Ол кез келген нарықты ұйымдастыру тәсілдерін түбегейлі өзгертіп, өндіріс көлемін және қызмет ауқымын ұлғайту емес, ресурстарды оңтайландыру арқылы тиімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, еңбек нарығы әртүрлі компьютерлік жүйелерді (мысалы, CRM (клиенттермен қарым-қатынасты басқару), ERP (кәсіпорын ресурстарын жоспарлау) және басқаларды) қолданудан роботтарға және өзін-өзі оқыту қабілеті бар жасанды интеллектке (ЖИ), чат-боттарға, дауысты және мәтінді тану жүйелеріне, сондай-ақ басқа платформалық технологияларға өту нәтижесінде айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. HeadHunter Қазақстан жүргізген зерттеуге сәйкес, IT саласында ең сұранысқа ие мамандықтар мыналар болды: инженер, бағдарламашы, әзірлеуші, Web-инженер, Web-майстер, жүйелік әкімші, аналитик, дерекқор әкімшісі болды.

Еңбек нарығындағы келесі үрдіс-жұмыспен қамту құрылымының өзгеруі. Жұмыспен қамту құрылымының өзгеруі – бұл еңбек нарығын ұйымдастыруда және әртүрлі секторлар мен кәсіптер бойынша жұмыс орындарын бөлуде айтарлықтай өзгерістер болатын процесс. Бұл процесс технологиялық инновациялар, экономикалық өзгерістер, демографиялық тенденциялар және әлеуметтік өзгерістер сияқты көптеген факторларға байланысты болуы мүмкін. Қазақстан тарихи түрде мұнай мен газ сияқты табиғи ресурстарды өндіруге және экспорттауға сүйенді. Алайда, соңғы жылдары ел өз экономикасын әртараптандыру бойынша белсенді шаралар қабылдауда. Бұған ауыл шаруашылығы, қайта өңдеу және өндіріс сияқты шикізаттық емес секторларды дамыту кіреді, бұл өз кезегінде жұмыспен қамту құрылымын өзгертеді.

Нәтижесінде, кейбір аудандарда жұмыс орындарының көбеюі, ал басқаларында жұмыс орындарының азаюы байқалады.

Қазақстанда қызмет көрсету секторы экономиканың қалған секторларына қарағанда тезірек дамуда. Бұл білім беру, денсаулық сақтау, қаржы, туризм және қызмет көрсету салалары сияқты қызметтерге сұраныстың артуына байланысты. Нәтижесінде осы салалардағы жұмыс орындарының көбеюі, сондай-ақ қызметкерлердің біліктілігіне қойылатын талаптардың өзгеруі байқалады.

Қарастырылып отырған аспектілер мен факторлар еңбек нарығындағы дәстүрлі қатынастарды түбегейлі өзгертеді. Бұл өзгерістер еңбек жағдайларына да, еңбек қызметіне де әсер етеді, бұл кейбір кәсіптердің жойылуынан және жаңаларының пайда болуынан көрінеді. Бір жағынан, бұл жұмыссыздық деңгейінің ауытқуын тудыруы мүмкін, ал екінші жағынан, әлеуетті жұмысшылардың біліктілік талаптарын жоғарылатуы мүмкін. Мұның бәрі жұмыс күшін де, барлық әлеуетті жұмыс берушілерді де оқыту, қайта даярлау және қосымша білім алу процесіне қатысудың маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, мемлекеттік органдарға қатынастарды реттеу және еңбек нарығын қалыптастыру міндеттері жүктеледі.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу келесі қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

1. Шетелдік авторлардың еңбек нарығы мен жұмыспен қамтудың трансформациясын анықтауға қатысты көзқарастары негізінен келесі негізгі факторларды бөліп көрсетуге негізделді: экономикадағы құрылымдық өзгерістер, өндірістің қызмет көрсету экономикасына көшуі, технологиялар дамуы және инновацияларды енгізу. Сондай-ақ олар жұмыспен қамту және еңбек нарығының алдағы уақытта түбегейлі өзгерістерге ұшырайтыны туралы түсінік қалыптастырады.

2. Қазіргі ғылыми қауымдастық негізгі жүйелік өзгерістерге әкелетін факторлар ретінде экономика цифрландыруын және оның туындаған құрылымдық өзгерістерін, сондай-ақ технологиялар мен инновацияларды дамытуды атап өтеді. Нақ осы технологиялар мен инновациялардың арқасында сұраныс экономикасы кеңінен дамып, еңбек нарығы субъектілерінің – жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы қатынастарды елеулі түрде өзгертуі күтілуде.

Бірқатар авторлар жұмыспен қамтудың детерминанттары ретінде экономика жаһандануын, инновациялық экономиканың дамуын, экономика салалық құрылымының өзгеруін, халықтың интеллектуалдық әлеуетін, еңбек нарығында сұраныс пен ұсыныстың жаңа бағыттарын қалыптастыруды және т.б. қосады.

3. Зерттеу объектісінің еңбек нарығының өзгеруі біртіндеп қалыптасуда:

- ♦ инженерлік-техникалық кадрлар мен IT-мамандарына деген айтарлықтай сұраныс көптеген қызмет салаларында;

- ♦ салалар бойынша негізгі мамандықтар мен біліктіліктер тұрғысынан еңбек нарығының жаңа құрылымы, бұл бірқатар қызмет салаларында сұраныстың артуына, ал басқаларында оның төмендеуі немесе құлдырауына алып келеді;

- ♦ жұмыс берушілердің сұранысына ие болмайтын жұмысшыларды босату тенденциясы, бұл еңбек прекариатизациясын және жұмыссыздықты дамыта отырып, еңбек нарығындағы дисбалансты күшейтеді;

- ♦ икемді еңбек түрлері мен өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытуға тұрақты тенденция және т.б.

Айта кету керек, еңбек нарығындағы өңірлік трансформация тенденциялары өзіне тән сипатқа ие болса да, олар сыртқы орта мен өзара байланыстар жүйесімен байланысты бірқатар факторлармен анықталады.

4. Зерттеу көрсеткендей, еңбек нарығы мен жұмыспен қамту саласының трансформациясының детерминанттары келесі факторлар айналасында шоғырланады:

- ♦ жаһандану, әлеуметтік-экономикалық және технико-технологиялық өзгерістер мен жеке тұлғаның дамуына жағдай жасау;

- ♦ жалпы мемлекеттік деңгей, жаңа типтегі еңбек нарығын қалыптастырудың ерекшеліктерін және еңбек әлеуетіне қойылатын сапалық талаптарды айқындау;

- ♦ салалық және өңірлік деңгейлер, еңбек нарығының басқа конфигурациясын дамыту;

- ♦ шаруашылық субъектісі, өндірістік-шаруашылық кешенін өзгерту және еңбек ресурстарының сандық және сапалық құрамына жаңа қажеттілік қалыптастыру.

5. Жүргізілген талдау негізінде Қазақстандағы еңбек нарығының дамуы экономика құрылымындағы өзгерістерден тәуелді екені туралы қорытынды жасауға болады. Зерттеу нәтижелері келесі негізгі тұжырымдарды жасауға мүмкіндік береді: еңбек нарығындағы өзгерістер мен экономикадағы құрылымдық өзгерістер арасында айқын статистикалық тікелей байланыс бар. 2011 жылдан 2021 жылға дейін ел экономикасында айтарлықтай өзгерістер болды, атап айтқанда, қызмет көрсету секторының үлесі артты. Мысалы, көтерме және бөлшек сауда, көлік және қоймалау, сондай-ақ жылжымайтын мүлікпен операциялар жалпы ішкі өнімнің үштен бірін құрайды. Қазақстан еңбек нарығында 2011 жылдан 2021 жылға дейін қызмет көрсету саласында жұмыспен қамтылғандар санының өскені байқалады, ол 2011 ж. 54,45%-дан 2021 ж. 66,89%-ға дейін артты. Көтерме және бөлшек сауда, көлік және қоймалау, сондай-ақ жылжымайтын мүлік операцияларында жұмыспен қамтылғандар жалпы жұмыспен қамтылғандардың төрттен бірін құрайды. Көтерме және бөлшек сауда, көлік және қоймалау, сондай-ақ жылжымайтын мүлік операциялары секторлары ең жоғары жұмыспен қамту көрсеткіштерін көрсетуде. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде 2011 жылдан 2021 жылға дейінгі экономикалық

трансформация жағдайында Қазақстанның еңбек нарығының дамуының негізгі тенденциялары анықталды. Олардың ішінде негізінен қызмет көрсету саласында жұмыс орындарының өсуі байқалатын жаһандық тенденцияны атап өтуге болады. Өнеркәсіпте еңбек өнімділігінің жоғары көрсеткіштері жаңа еңбек үнемдейтін технологияларды енгізу мүмкіндігін көрсетеді, бұл өз кезегінде осы тенденцияны жеделдетуі мүмкін. Сондай-ақ жұмыс істейтін қазақстандықтардың көтерме және бөлшек сауда, білім беру, денсаулық сақтау және басқа да қызмет салаларына деген қызығушылығының артқаны байқалады, ал ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы және балық шаруашылығына деген қызығушылық азаюда.

2014–2015 жж. және 2020 жылғы экономикалық жағдайды талдау бойынша экономиканың динамикасына экономикалық дағдарыс пен коронавируспен байланысты шектеулерден туындаған жаһандық экономикалық құлдыраудың салдары сияқты факторлардың әсер еткенін көрсетеді. Бұл жұмыста ішкі жалпы өнім (ІЖӨ) мен жұмыссыздық деңгейі арасындағы байланысты қарастырылады, мұнда ІЖӨ өсуі мен жұмыссыздықтың төмендеуі арасындағы байланыстың оң әсеріне ерекше назар аударылған. (2) теңдеуі ІЖӨ өсуінің жұмыссыздықты азайтуға әсерін көрсететін коэффициентті есептеуге мүмкіндік береді. Экономикалық рецессия жағдайында осы коэффициенттің теріс мәні жұмыссыздықтың артуын білдіреді, бұл ІЖӨ-нің төмендеуімен және сыртқы факторлардың әсерімен түсіндірілуі мүмкін. Өндіріс көлемінің төмендеуі жұмыссыздықтың өсуінің жалғыз анықтаушы факторы емес.

Сондай-ақ бастапқы есептеулерде ескерілмеген елеулі көлеңкелі жұмыспен қамту мен басқа да айнымалылардың әсерін ескеру қажет.

1991 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңдегі Қазақстандағы жұмыспен қамтылу және еңбекпен қамтылған халық туралы талданған деректер еңбек нарығында айтарлықтай өзгерістер болғанын көрсетеді. Атап айтқанда, 2000 жылдан кейін жұмыспен қамтудың тұрақты оң динамикасы байқалады, бұл экономикалық өсумен, мемлекеттік жұмыспен қамтуды қолдау бағдарламаларының енгізілуімен және шағын бизнестің дамумен байланысты. Сонымен қатар, 2011 жылдан бастап еңбек нарығы өзгерістерге ұшырады, бұл ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығы сияқты дәстүрлі салаларда жұмыспен қамтудың төмендеуімен және технологиялық секторларда жоғары білікті мамандардың санының артуымен сипатталады.

Цифрлық трансформация мен автоматтандыру осы өзгерістерде маңызды рөл атқарды. Жаңа технологиялардың дамуы мен автоматтандырылған процестердің енгізілуі біліктілігі жоқ жұмысшылар арасындағы жұмыспен қамтуды қысқартуға әсер етті, сондай-ақ ақпараттық технологиялар, қаржылық және кәсіби қызметтер сияқты салаларда білікті мамандарға деген сұраныстың артуына алып келді. Бұл цифрландыру мен автоматтандыру жағдайында еңбек нарығында жұмысшылардың біліктілігі мен білім деңгейіне қойылатын талаптардың арта-тынын, бұл өз кезегінде жоғары білікті мамандардың үлесінің өсуіне әкелетінін растайды.

Қазақстанның еңбек нарығы жұмыспен қамтуда оң динамиканы көрсетуде, бірақ кезеңдік құбылмалы өзгерістер де байқалады. Ел экономикасының цифрлық трансформациясы еңбекпен қамтылу құрылымындағы өзгерістерге елеулі әсер етіп, жоғары білікті мамандар санының өсуіне және дәстүрлі жұмысшылар мамандықтарына деген сұраныстың төмендеуіне алып келуде. Болашақта жоғары технологиялық және инновациялық салаларда жұмыс орындарын құру бойынша жұмысты жалғастыру, жұмысшылардың қайта даярлықтан өтуін және біліктілігін арттыру бағдарламаларын қолдау, сондай-ақ барлық әлеуметтік топтарға, оның ішінде әйелдер мен әртүрлі жас топтарының өкілдеріне тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету қажет.

Бұл өзгерістер еңбекпен қамтуды қамтамасыз ету механизмдерін жетілдіруді және білім беру бағдарламаларын еңбек нарығының қажеттіліктеріне бейімдеуді талап етеді. Сонымен қатар, еңбек нарығындағы гендерлік теңсіздік пен сегрегация мәселелерін шешу, сондай-ақ жұмыс іздеген аз қамтылған және ауыл тұрғындарына кездесетін кедергілерді жеңу үшін қосымша күш салу қажет.

Жоғарыда айтылғандарға қорытынды жасай отырып, автордың негізделген теориялық тұжырымдары мен практикалық нәтижелері экономикалық жүйеміздің және оның өңірлерінің трансформациясы жағдайында еңбек нарығы мен жұмыспен қамту саласында туындайтын өзекті мәселелерді зерттеу және шешу барысында қолданылуы мүмкін. Жұмыстың нәтижелері өңірлік дамудың жаңа модельдері мен стратегияларын әзірлеуде, сондай-ақ экономика цифрлық трансформациясы жағдайында тиімді жұмыспен қамту моделін құруға қатысты тәсілдерді жетілдіруде қолданылуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары 2021 жылғы 26 ақпандағы № 636. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636#z1712> (өтініш берілген күн: 28.10.2024)
- 2 «Қазақстан–2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – Астана: Ақорда, 2012. URL: <https://primeminister.kz/assets/media/strategiya-kazakhstan-2050.pdf> (өтініш берілген күн: 28.10.2023)
- 3 Еңбек нарығын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы. – 2023. URL: https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14759013#_Toc147167560 (өтініш берілген күн: 28.10.2024)
- 4 Ералина Э.М., Алшанов Р.А. Тенденции развития рынка труда Казахстана в условиях трансформации экономики // Вестник университета «Тұран». – 2023. – № 1(97). – С. 36–48. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-36-48>
- 5 Жаңа Қазақстан: жаңарту және жаңғырту жолы. Мемлекет басшысының 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына жолдауы // URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasymzhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (өтініш берілген күн: 22.10.2024)
- 6 Кулекеев Ж.А. Қазақстандағы еңбек нарығы және жұмыспен қамту. – Алматы: Қазстатинформ, 2016. – 120 б.
- 7 Дюсегалиева С.Б. SWOT – Қазақстан Республикасының еңбек нарығын талдау // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2018. – № 4(244). – 56–61 бб. URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1289> (өтініш берілген күн: 22.10.2024)
- 8 Смағұлова Ш., Жакыпова С., Тастанбекова М. Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының қазіргі жағдайы және жұмыспен қамту құрылымы // ҚазҰУ Хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. – 2018. – № 1(149). – 132–139 бб. URL: <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/772/751> (өтініш берілген күн: 22.10.2024)
- 9 Aghion P., Howitt P. Growth and Unemployment // The Review of Economic Studies. 1994. No. 61(3). P. 477–494.
- 10 Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. The Rise of the Network Society. Oxford: Wiley Blackwell. 2010, vol. 1.
- 11 Piore M.J., Sabel Ch.F. The Second industrial Divide: Possibilities for Prosperity. New York: Basic Books, 1994.
- 12 Brynjolfsson E., McAfee A. Race against the machine: how the digital revolution is accelerating innovation, driving productivity, and irreversibly transforming employment and the economy. Digital Frontier Press Lexington, MA. 2011.
- 13 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT104801>
- 14 Kalinina S., Kushnarenko O. Transformation of the World Labor Market in the Context of Globalization // Public Security and Public Order. 2022. No. 29. P. 105–115. URL: <https://doi.org/10.13165/PSPO-22-29-23>
- 15 Morozova N.N. The Impact Of The Digital Economy on the Tansformation of the Labor Market // Сықтықтар мемлекеттік университетінің корпоративтік құқық, басқару және венчурлік инвестициялау ғылыми-зерттеу орталығының хабаршысы. – 2021. – № 4. – 436–433 бб.

REFERENCES

- 1 Qazaqstan Respublikasynyñ 2025 jylğa deingı ultiq damu jospary 2021 jylğy 26 aqpandağy No. 636. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636#z1712> (ötiniş berilgen kün: 28.10.2024). (In Kazakh).
- 2 «Qazaqstan–2050» Strategiasy qalyptasqan memlekettiñ jaña saiasi bağyty. – Astana: Aqorda, 2012. URL: <https://primeminister.kz/assets/media/strategiya-kazakhstan-2050.pdf> (ötiniş berilgen kün: 28.10.2023). (In Kazakh).
- 3 Eñbek naryğyn damytudyñ 2030 jylğa deingı tüjyrymdamasyn bekıtu turaly. – 2023. URL: https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14759013#_Toc147167560 (ötiniş berilgen kün: 28.10.2024). (In Kazakh).
- 4 Eralina Je.M., Alshanov R.A. (2023) Tendencii razvitija rynka truda Kazahstana v uslovijah transformacii jekonomiki // Vestnik universiteta «Turan». No. 1(97). P. 36–48. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-36-48>
- 5 Jaña Qazaqstan: jañartu jäne jañğyrtu joly. Memleket bassysynyñ 2022 jylğy 16 nauryzdağy Qazaqstan halqyna joldauy // URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasymzhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (ötiniş berilgen kün: 22.10.2024). (In Kazakh)
- 6 Kulekeev J.A. (2016) Qazaqstandağy eñbek naryğy jäne jümyspen qamtu. – Almaty: Qazstatinform, 120 p. (In Kazakh).

- 7 Düsegalieva S.B. (2018) SWOT – Qazaqstan Respublikasynyñ eñbek naryğyn taldaу // «Tūran» universitetiniñ habarşysy. No. 4(244). 56–61 pp. URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1289> (ötiniş berilgen kün: 22.10.2024) (In Kazakh).
- 8 Smağūlova Ş., Jaqypova S., Tastanbekova M. (2018) Qazaqstan Respublikasyndağy eñbek naryğynyñ qazirgı jağdaiy jäne jūmyspen qamtū qūrylymy // QazŪU Habarşysy. Halyqaralyq qatynastar jäne halyqaralyq qūyqyq seriesy. No. 1(149). 132–139 pp. URL: <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/772/751> (ötiniş berilgen kün: 22.10.2024). (In Kazakh).
- 9 Aghion P., Howitt P. (1994) Growth and Unemployment // The Review of Economic Studies. No. 61(3). P. 477–494. (In English).
- 10 Castells M. (2010) The Information Age: Economy, Society and Culture. The Rise of the Network Society. Oxford: Wiley Blackwell, vol. 1. (In English).
- 11 Piore M.J., Sabel Ch.F. (1994) The Second industrial Divide: Possibilities for Prosperity. New York: Basic Books. (In English).
- 12 Brynjolfsson E., McAfee A. (2011) Race against the machine: how the digital revolution is accelerating innovation, driving productivity, and irreversibly transforming employment and the economy. Digital Frontier Press Lexington, MA. (In English).
- 13 Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jäne reformalar agenttigiñiñ ūlttyq statistika bürosy. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT104801>. (In Kazakh).
- 14 Kalinina S., Kushnarenko O. (2022) Transformation of the World Labor Market in the Context of Globalization // Public Security and Public Order. No. 29. P. 105–115. URL: <https://doi.org/10.13165/PSPO-22-29-23>. (In English).
- 15 Morozova N.N. (2021) The Impact Of The Digital Economy on the Tansformation of the Labor Market // Syktyvkar memlekettik universitetiniñ korporativtık qūyqy, basqaru jäne venchurlık investisialau ğylymi-zertteu ortalyğynyñ habarşysy. No. 4. 436–433 pp. (In Kazakh).

САРУАРОВА М.Б.,*¹

докторант.

*e-mail: 24250404@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-3412-954X

МАКСИМОВ Д.А.,²

д.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: DA@rea.ru

ORCID ID: 0000-0001-8316-8359

КИРИЧОК О.В.,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: o.kirichok@cu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1059-4917

МУТАЛИЕВА А.А.,⁴

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: Alua012@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4268-9382

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Российский экономический

университет им. Г.В. Плеханова,

г. Москва, Россия

³Caspian University,

г. Алматы, Казахстан

⁴Региональный инновационный

университет, Казахстан

г. Шымкент, Казахстан

АНАЛИЗ ГЛОБАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЗАНЯТОСТИ

Аннотация

В современных экономических условиях рынок труда играет решающую роль в обеспечении устойчивого развития общества и социальной стабильности. Как сложная социально-экономическая система, рынок труда отражает взаимодействие работодателей и работников, определяет условия найма, уровень заработной платы.

платы и в итоге влияет на качество жизни населения. Методы исследования направлены на изучение факторов, определяющих процессы, происходящие в сфере рабочей силы, и анализ особенностей трансформации данной сферы. В статье, во-первых, представлены взгляды зарубежных и отечественных авторов по определению основных элементов трансформации сферы рабочей силы в условиях перехода к цифровой экономике; во-вторых, показаны особенности сферы рабочей силы на пути цифровизации экономики Республики Казахстан; в-третьих, рассмотрены обобщение и систематизация факторов рабочей силы и рынка труда. Актуальность обусловлена тем, что в настоящее время система рынка труда в условиях хозяйствования подвергается существенным изменениям, которые основаны на ряде факторов, имеющих объективное значение для современной экономики РК. При этом детерминанты системы не ограничиваются только цифровизацией экономики, а зависят от многих других системных факторов. Это определяет важность научной дискуссии и рассмотрения данного вопроса.

Ключевые слова: цифровая экономика, занятость, неформальная занятость, гибкие формы занятости, самозанятость, фрилансинг, неформальный сектор.

SARUAROVA M.B.,*¹

PhD student.

*e-mail: 24250404@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-3412-954X

MAKSIMOV D.A.,²

d.e.s., associate professor.

e-mail: DA@rea.ru

ORCID ID: 0000-0001-8316-8359

KIRICHOK O.V.,³

PhD, associate professor.

e-mail: o.kirichok@cu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1059-4917

MUTALIYEVA A.A.,⁴

PhD, associate professor.

e-mail: Alua012@mail.ru

ORCID:0000-0002-4268-9382

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Plekhanov Russian University of Economics,

Moscow, Russia,

³Caspian University,

Almaty, Kazakhstan

⁴Regional Innovation University,

Shymkent, Kazakhstan

ANALYSING GLOBAL TRENDS IN EMPLOYMENT TRANSFORMATION

Abstract

In modern economic conditions, the labor market plays a crucial role in ensuring sustainable development of society and social stability. As a complex socio-economic system, the labor market reflects the interaction between employers and employees, determines employment conditions, wage levels, and ultimately affects the quality of life of the population. The research methods are aimed at studying the factors that determine the processes occurring in the labor force sphere and analyzing the transformation features of this sphere. The article presents the views of foreign and domestic authors on defining the main elements of labor force transformation in the context of transition to digital economy; secondly, it shows the features of the labor force sphere on the path of digitalization of the Republic of Kazakhstan's economy; thirdly, it examines the generalization and systematization of labor force and labor market factors. The relevance is due to the fact that currently the labor market system under economic conditions is undergoing significant changes, which are based on a number of factors having objective significance for the modern economy of Kazakhstan. At the same time, the system's determinants are not limited to digitalization of the economy alone but depend on many other systemic factors. This determines the importance of scientific discussion and consideration of this issue.

Key words: digital economy, employment, informal employment, flexible forms of employment, self-employment, freelancing, informal sector.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 01.01.2025